

Lukács B. György

A RENDSZERVÁLTÁS SZLOVÉN ÚTJA

Az államszocializmus bukása, a Kelet-Közép-Európában végbemenő folyamatok a szlovének számára nem csak új rendszert hoztak, hanem egy független állam kikiáltását is lehetővé tették. Bár a Jugoszláviából történő kiválásról nem érzelmi szempontok döntöttek, a saját nyelve, kultúrája és történelmi fejlődése okán kétségtelenül önálló nemzetet alkotó szlovénség saját államának létrejöttét nagy eredménynek tekintette. A rendszerváltás huszadik évfordulójához közeledve a volt államszocialista országok közül Szlovénia az, amelyik összességében a legsikeresebb évekre tekinthet vissza. A szlovéniai folyamatok éppen az ország sikeressége és a Jugoszlávia felbomlásában játszott kulcsszerepe miatt érdemelnek kitüntetett figyelmet.

Szlovének a két Jugoszláviában

Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlását követően – a második világháború alatti felosztottság időszakát kivéve – a szlovének többsége egészen 1991-ig a délszláv államközösség(ek) polgára volt. A királyi Jugoszlávia (1929-ig Szerb-Horvát-Szlovén Királyság) szerb központosító törekvéseinek számos negatív hatása volt, a szlovén nép kulturális téren mégis sokat fejlődhetett. Az újonnan kiépített szlovén nyelvű iskolahálózat mellett megnyithatta kapuit az első szlovén egyetem (1919), a közélet nyelve a szlovén lett. A második világháború borzalmai és az azt követő leszámolások után teljesen új alapokon újjászerveződő Jugoszlávia is magába foglalta a szlovének lakta területek túlnyomó többségét. A felszabadítási mozgalomban részt vevő szlovén kommunisták elfogadták Jugoszlávia föderalista átalakításának elvét. Szlovénia a megalakuló föderáción belül köztársasági státuszt kapott. Az államiság bizonyos jegyeit felmutató közigazgatási egység létrejöttét kétségtelenül előrelépés-

nek számított. Emellett Olaszországtól jelentős szlovének lakta területeket is sikerült megszerezni. A szlovén földek több mint negyede,¹ a lakosság harmada került (először) a szlovén tagköztársasághoz, amely tengeri kijáráshoz is jutott.

A szlovének, helyzetükkel való állandó elégedetlenségük ellenére, nem kérdőjelezték meg a jugoszláv állam létjogosultságát. Politikai és gazdasági elitjük már az első és még inkább a második Jugoszláviában jelentős befolyással rendelkezett, ezért az 1980-as évek végéig nem vetődött fel komolyan annak a lehetősége, hogy megkíséreljék a Jugoszláviából való kiválást. A fő cél az volt, hogy a föderatív berendezkedésű Jugoszláviában Szlovénia minél jobb helyzetet vívjon ki magának.

A köztársaság nagyobb önállóságát célzó törekvések gazdasági téren jelentkeztek először. Szlovén kormányzati körökben sokan már az 1960-as években a konföderáció létrehozásában látták a megoldást.² Jugoszláviában az 1960-as évek vége és az 1970-es évek eleje a nagy változások időszaka volt. A tagköztársaságok a szocialista rendszer és a kommunisták vezető szerepének megkérdőjelezése nélkül szólaltak fel önállóságuk növeléséért. A Szlovén Népköztársaság Végrehajtó Tanácsának elnöke 1967-ben Stane Kavčič lett, aki a nehézipar fejlesztése helyett az egyéb ágazatok (kereskedelem, bankok, turizmus) támogatását javasolta, s felszólalt a több piaci elemet tartalmazó gazdasági rendszer mellett. A párt legfőbb vezetői némi bizonytalankodás után 1972-re minden tagköztársaságban, így Szlovéniában is eltávolították a túlzott liberalizálás híveit. A „liberalizmussal” (és nacionalizmussal) való leszámolás ellenére azonban a párt vezetése kénytelen volt foglalkozni a nemzetek viszonyával. A köztársaságok követeléseinek eredménye az 1974-es szövetségi alkotmány lett, amely növelte a tagköztársaságok önállóságát. Jugoszláviát „egyenrangú köztársaságok szövetségi államává” alakította, alapelve a nemzetek szuverenitásának elsődlegessége, az erre épülő föderációs közösség volt.³

¹ Repe, Božo: Jutri je nov dan: Slovenci in razpad Jugoslavije. Ljubljana, Modrijan, 2002, 13.

² Szilágyi Imre: A szlovén nemzettudat elemeinek változásai. In: Nemzeti és regionális identitás Közép-Európában. Szerk.: Ábrahám Barna–Gereben Ferenc–Stekovics Rita. Piliscsaba, PPKE BTK, 2003, 193.

³ Szilágyi Imre: Az önálló és demokratikus Szlovénia létrejötte. Budapest, Teleki László Alapítvány, 1998, 69.

A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaságból való kiválás okai

Az 1980-as évek második felére a szlovén elitek számára nem csak a szocialista rendszer kudarcra vált világossá, hanem az is, hogy a jugoszláv államon belüli minél nagyobb önállóság elérése a gazdasági fejlődés szükséges feltétele. A Szovjetunióval történt 1948-as szakítás óta külön úton járó, az önigazgatási modellel kísérletező jugoszláv rendszer – minden pozitív sajátossága és a piacgazdaság egyes elemeinek bevezetése ellenére is – csak az államszocializmus egy reformváltozatának bizonyult.⁴ Jugoszlávia és annak részeként Szlovénia is osztozott a többi szocialista ország sorsában, igaz, azoknál gyakrabban és mélyebben változtatta gazdasági rendszerét. Folyamatos vita zajlott arról, hogy az ország mennyire legyen centralizált, illetve, hogy milyen mértékben engedjenek teret a piaci mechanizmusoknak. A kommunista párt ideológusai a marxista irodalomból merítve mindig találtak megfelelő idézetet a váltások alátámasztására. Az 1980-as évekre azonban eltűnt a megújulásra való képesség – vagy annak lehetősége.⁵ Jugoszlávia egyre mélyülő válságba került: az államadósság már 1980-ban meghaladta a devizabevételek 40%-át,⁶ 1986-ban pedig már a 46%-át⁷ is. Ante Marković 1989. márciusi szövetségi miniszterelnökké választása a kezdeti sikerek, az államadósság csökkentése és az infláció megfékezése⁸ ellenére sem hozta meg a remélt fordulatot. A '80-as évek gazdasági, majd politikai és morális krízisére a jugoszláv vezetés már nem tudott megfelelő válaszokat adni.

A reformok megakadásának és ezzel Jugoszlávia szétesésének egyik szubjektív okozója éppen az állam egyben tartását a személyükkel biztosító, a „helyes utat mindig tudó” legfelsőbb vezetők halála volt (Edvard Kardelj, 1979; Josip Broz Tito, 1980; Vladimir Bakarić, 1983). A „nép nagy vezetőihez” hasonlóan a délszláv állam védelmező funkciója is semmivé lett, hiszen megszűnt az önálló Szlovénia létrejöttének komoly akadálya: már nem kellett tar-

⁴ Juhász József: A jugoszláv önigazgatási modell. *Múltunk*, 46. évf. (2001) 2–3. sz., 292.

⁵ Mencinger, Jože: Deset let pozneje. *Tranzicija – uspeh, polom ali nekaj vmes?* 3. www.pf.uni-lj.si/media/mencinger.joze.desetlet.rtf (2010-05-01)

⁶ *Od sanj do resničnosti*. Ur.: Dolinar, France M. Ljubljana, Arhiv Republike Slovenije, 2001, 140.

⁷ Szilágyi, i. m. 1998, 58.

⁸ Jež, Boris: *Nikoli več YU?* Ljubljana, Slon, 1994, 80.

tani a hatalmas szomszédok (Olaszország és Németország) közvetlen fenyegetésétől sem. A centralizáció, az egyre hangosabbá váló szerb nacionalizmus és az 1981 óta folyamatosan napirenden lévő koszovói válság pedig éppen ellenkező irányba hatottak.⁹

Annak ellenére, hogy a kommunista vezetés a nemzeti kérdést már az 1950-es években megoldottnak gondolta, az újra és újra előkerült. A nemzeti önállóságát megőrizni akaró szlovénség nem alaptalanul féltette nemzeti identitását, kultúráját, sőt nyelvét. A szövetségi szervek sokszor érzéketlennek bizonyultak a nemzeti kérdések iránt: a szlovén nyelv használatát nem egy esetben korlátozták. Ez főleg a hadseregben okozott gondot. A hetvenes évek elejének „liberális” gazdaságpolitikája rövid időn belül megbukott, és az újra előtérbe kerülő klasszikus iparfejlesztés miatt az ország déli köztársaságaiból érkező munkások a hetvenes évek második felére nagy számban telepedtek le Szlovéniában, ami a szlovénok egy részében a fenyegetettség érzését keltette. A vendégmunkások száma a nem egészen kétmillióes Szlovéniában a nyolcvanas években 100.000 és 150.000 között mozgott.¹⁰ A kiválás szempontjából viszont óriási előnyt jelentett, hogy a lakosság összesen alig 1%-át kitevő¹¹ „őshonos” magyar és olasz kisebbséget (valamint a bevándorlókat és az elenyésző számú egyéb kisebbségeket) leszámítva Szlovénia etnikailag homogén volt.

A tagköztársaságok között a kezdetektől meglévő, történelmi gyökerű, jelentős fejlettségbeli különbségek minden erőfeszítés ellenére is egyre nőttek. Szlovénia minden értelemben a legfejlettebb jugoszláv köztársaságnak számított: 1960-ban az egy főre jutó szlovén nemzeti össztermék 80%-kal haladta meg a jugoszláv átlagot (Bosznia-Hercegovináé 24%-kal, Koszovóé 63%-kal volt alacsonyabb az átlagnál), míg 1989-ben már 100%-kal volt magasabb. 1980-ban a szlovéniai kiskereskedelmi forgalom 75%-kal haladta meg a jugoszláv átlagot.¹² Árulkodó adat, hogy az 1980-as évek elején Szlovénia – Jugoszlávia lakosságának 8,3%-ával – termelte meg a közös nemzeti össztermék 18%-át és az export 25%-át.¹³ A fejletlenebb köztársaságok és Koszovó autonóm tartomány szövetségi támogatása a jugoszláv nemzeti össztermék mintegy 3%-át

⁹ Dolinar, i. m. 1998, 137.

¹⁰ Repe, i. m. 2002, 27.

¹¹ Prunk, Janko: *Osamosvojitev Slovenije: s kratkim orisom slovenske zgodovine*. Ljubljana, Založba Grad, 1996, 8.

¹² Mihailović, Kosta: *A jugoszláv gazdasági válság*. Budapest, Kossuth Kiadó, 1985, 156.

¹³ *Ilustrirana zgodovina Slovencev*. Ur.: Vidic, Marko. Ljubljana, Mladinska knjiga, 1999, 387.

emésztette fel. A szlovének (és a többi fejlettebb terület) folyamatosan sérelmeztek, hogy az elmaradott régiók – szemmel láthatólag sikertelen – felzárkóztatására irányuló kísérlet jelentős összegeket vont el tőlük, illetve, hogy a más köztársaságok által felhasznált külföldi hitelek visszafizetésében is részt kellett venniük. A „délieliek” válasza erre az volt, hogy nem ők használják ki Szlovéniát (és a többi fejlettebb területet), hanem éppen fordítva: a fejlettebb tagköztársaságok profitálnak olcsó nyersanyagaikból és munkaerőjükből, valamint a nagy jugoszláv felvevőpiacból,¹⁴ amely a világpiac minőségi követelményeinek kevésbé megfelelő termékekért is jó árat fizet.

Az esetleges szlovén függetlenedés gazdasági hatásait mérlegelő szakemberek írásait tanulmányozva kiderül, hogy valóban ez utóbbi tényezők voltak azok, amelyek leginkább a kiválás ellen szóltak.¹⁵ A szlovének azt is jól tudták, hogy a független állam létrehozása sem olcsó. Az új állami intézmények felállítása, a saját pénz bevezetése, a diplomáciai hálózat létrehozása a későbbiekben valóban jelentős összegeket emésztett föl. Ugyanakkor mellette szólt, hogy a függetlenedéssel nem kell „várni a lassú konvojra”, a fejletlen régiók támogatására fordított összegek mellett pedig megszűnnek a szövetségi adminisztráció és a közös hadsereg fejlesztésének magas költségei is. Fontos érvként szerepelt, hogy Jugoszlávia részeként Szlovénia nehezebben építhette ki gazdasági kapcsolatait a többi európai állammal, kisebb volt az esélye az európai integrálódásra.

A nyolcvanas évek végére a szlovén átlagember egyre ambivalensebb érzésekkel tekintett Jugoszláviára. Egyre erősebb volt a meggyőződés, hogy Szlovénia csúszik lefelé. Egyes adatok szerint a hetvenes évek közepén az átlag szlovén polgár vásárlóereje az ausztriai 80%-án állt, a nyolcvanas évek közepére viszont ez az érték annak 45%-ára csökkent.¹⁶ A szlovén átlagbér még 1987-ben is kitette az ausztriai 37,7%-át, az olaszénak pedig 43,4%-át, míg egy évvel később már csak 23,7, illetve 27,2%-a volt.¹⁷ Az áremelkedés

¹⁴ Radelić, Zdenko–Marijan, Davor–Barić, Nikica–Bing, Albert–Živić, Dražen: Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat. Zagreb, Školska knjiga, 2006, 42.

¹⁵ Mencinger, Jože: Slovensko gospodarstvo med centralizmom in neodvisnostjo. Nova Revija, 95. (1990) 9. sz., 493.

¹⁶ Repe, i. m. 2002, 25.

¹⁷ Uo. 138.

üteme 1989-ben az előző évhez viszonyítva meghaladta az 1350%-ot.¹⁸ A jugoszláv államhoz való viszonyban generációs különbséget is megfigyelhetünk, hiszen a fiatalabbakat már sokkal kevésbé jellemezte az idősebb generáció egy részére jellemző érzelmi kötődés a közös államhoz.

Jugoszlávia felbomlása, a független Szlovénia létrejöttének lehetősége nagyban a nemzetközi erőviszonyok megváltozásának, a jugoszláv föderáció létezéséhez fűződő nagyhatalmi érdekek megszűntének volt köszönhető. A délszláv állam 1918-as létrehozása és a második világháborút követő „feltámasztása” a nagyhatalmak támogatásával történt. Az Európában bekövetkező fordulatot követően, a Szovjetunió felbomlásával azonban a nagyhatalmak – a függetlenedés kezdeti elutasítása ellenére – hosszú távon már nem voltak érdekeltek Jugoszlávia fenntartásában.¹⁹

A szlovén politikai rendszerváltás folyamata

Szlovéniában az 1980-as évek elejétől új vezető réteg vette át az irányítást. Különösen igaz ez 1986-tól, amikor Milan Kučan, a Szlovén Kommunista Szövetség elnöke a reformok híve lett. A kulturális és tudományos életben a hetvenes évek második fele óta megfigyelhető volt bizonyos pluralizálódás, amely egyre szabadabb légkört eredményezett. A politikai változások előkészítésében fontos szerepet játszott az ellenzéki értelmiség. 1982-ben adták ki a *Nova revija* című, nagy hatású folyóirat első számát, amely a nyolcvanas évek központi szellemi fóruma lett. A lap körül gyülekező, különböző beállítottságú (keresztény, szociáldemokrata, liberális) értelmiségiek alkották a szlovén ellenzék magját. Fontos hangsúlyoznunk a kibontakozó különféle társadalmi mozgalmakat, valamint az államszocialista egypártrendszer bíráló (később önálló liberális párttá váló) szlovén KISZ (ZSMS) szerepét is, amelynek lapja, a *Mladina* szintén komolyan részt vett az események alakításában. A jelentős befolyással rendelkező katolikus egyház ugyanakkor partneri viszonyt épített ki a hatalommal, aminek következtében nyíltan kevésbé támogatta az ellenzéki mozgalmakat. Ezt főleg a *Nova revija* köre vetette az egyházi vezetés sze-

¹⁸ Réti Tamás: Jugoszlávia. In: Privatizáció Kelet-Európában. Szerk.: Mizsei Kálmán. Budapest, Atlantisz Kiadó, 1991, 167.

¹⁹ Juhász József: Jugoszlávia felbomlása. História, 23. évf. (2001) 9–10. sz., 51.

mére.²⁰ A mélyülő krízis megoldására centralizációval kísérletező szövetségi szervek intézkedései ellen a kritikus értelmiség mellett a szlovén politikai vezetés és a gazdasági szakemberek is egyre erőteljesebben tiltakoztak. Utóbbiak a gazdasági modernizáció szükségességére hívták fel a figyelmet.

1987 tavaszán jelent meg „Tanulmányok a szlovén nemzeti programhoz” címmel a *Nova revija* 57. száma, amelyben az ellenzék saját nemzeti programjavaslatát közölte. A szám a rezsim legitimitásának megkérdőjelezése²¹ és a szlovének előtt álló lehetőségek elemzése miatt bírt különösen nagy jelentőséggel. A szuverenitást a nép nemzetté válásának feltételeként értelmezték, és kitartottak amellett, hogy az a nemzetet és nem a föderációt illeti meg. Úgy érveltek, hogy először a népnek saját magának kell szuverénvé válnia, megszabadulnia a Szlovén Kommunista Szövetség gyámkodásától, a független állam létrehozásának lehetőségében azonban még kételkedtek. A hatóságok elutasítóan fogadták a *Nova revija* szerzőinek gondolatait, de soraikból is egyre többen hívták fel a figyelmet arra, hogy elkerülhetetlenek a változások a szlovén társadalomban és a szövetségi államban is. Az ún. „pártok nélküli pluralizmus” elképzelését támogató, a szlovén népfronton (SZDLS) belüli ellenzék elleni fellépésben is bizonytalan szlovén kommunista vezetést egyre többen vádolták Jugoszlávia többi tagállamában azzal, hogy tudatosan enged teret az alkotmányellenes, ellenforradalmi erőknél.

A politikai események alakulásának szempontjából igazi fordulatot az 1988-as év hozott. A már említett folyamatok miatt az állami integritás egyedüli védelmezőjeként fellépő, egyre erősödő politikai szerephez jutó Jugoszláv Néphadsereg (JNH) vezetői a szlovéniai helyzetbe való beavatkozás mellett döntöttek. A *Mladina* hasábjain a JNH-ről írt kritikus hangvételű cikkek sorozata után a szlovén állambiztonsági hivatal 1988. május 31-én elfogta az újság három munkatársát és a JNH egyik tiszthelyettesét.²² A vád bizalmas katonai dokumentummal való visszaélés volt. A letartóztatottak Ljubljánában katonai bíróság előtt, szerb nyelven (!) lefolytatott pere hatalmas felháborodást váltott ki a szlovén közvéleményben, és a vezetés is kritikusan nyilatkozott az eseményekről. Egy június végi ljubljánai tüntetésen 40.000 emberből álló hatalmas tömeg követelte a letartóztatottak szabadon bocsátását.²³ A „négyek”

²⁰ Repe, i. m. 2002, 98–99.

²¹ Jež, i. m. 1994, 59.

²² Prunk, i. m. 1996, 152.

²³ Jež, i. m. 1994, 69.

(JBTZ – Janez Janša, Ivan Borštner, David Tasić, Franci Zavrl) elleni eljárás jelentősége többek között abban áll, hogy erre adott válaszként megalakult a mintegy 100.000 magánszemélyt és számos szervezetet tömörítő Emberi Jogok Védelmének Bizottsága (Odbor za varstvo človekovih pravic). A civil társadalom különböző elemeiből összeálló bizottság fontos szerepet játszott a politikai élet pluralizálásában, elősegítve az ellenzéki pártok kialakulását.

Az (egész Jugoszláviában) első önálló ellenzéki párt,²⁴ a Szlovén Paraszt-szövetség (SKZ, a későbbi Néppárt) már 1988. május 12-én megalakult,²⁵ a legtöbb párt azonban az 1989-es év során formálódott. Az ellenzék és a pártalakításokba hallgatólagosan beleegyező hivatalos politika képviselői lényegesen eltérő nézeteik ellenére sok mindenben együttműködtek. A centralizációval szembehelyezkedve, a föderalizmus védelmében közösen tiltakoztak Szerbia koszovói tevékenysége ellen is. A szlovének pártállástól függetlenül egyetértettek a gazdasági rendszer átalakításának és a nagyobb önállóság kivívásának szükségességében. A szerb kommunisták és ellenzékiek által egyaránt vallott ún. „egy ember-egy szavazat” elvét elfogadhatatlannak tartották. A szerbek meg kívánták szüntetni azt az állapotot, hogy a föderáció szintjén a fontos döntéseket csak konszenzus alapján lehessen meghozni. Azt szeretnék volna elérni, hogy a jövőben ne küldhessen minden köztársaság azonos számú küldöttet a parlamentbe, ahogyan az az alkotmány szerint addig működött.

Az ellenzék 1989 tavaszán mutatta be az ún. *Májusi deklarációt*, amelyben többek között politikai pluralizmust és konföderációt követelt. A szlovén kommunisták hasonló jellegű dokumentumukban ekkor még kiálltak a föderatív, demokratikusan átszervezett jugoszláv állam mellett. A többpárti demokrácia és a piacgazdaság irányába történő igazi nyitást végül a szlovén országgyűlés által 1989. szeptember 27-én elfogadott alkotmánymódosítás jelentette. A szlovén kommunisták a szövetségi szervek heves tiltakozása ellenére döntöttek a köztársasági alkotmány módosítása mellett. Az alkotmányból eltűntek a kommunista párt vezető ideológiai és politikai szerepét tárgyaló passzusok,²⁶ és kimondták: „A Szlovén Köztársaság a szlovén népnek az elszakadási és egyesülési jogot is magában foglaló tartós, teljes és elidegeníthetetlen önrendelkezési joga alapján képezi a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság

²⁴ Juhász József: Volt egyszer egy Jugoszlávia. Budapest, Aula Kiadó, 1999, 204.

²⁵ Szilágyi, i. m. 1998, 128.

²⁶ Jež, i. m. 1994, 64.

részét.”²⁷ A szövetségi alkotmánybíróság érvénytelennek és alkotmányellenesnek nyilvánított több módosítást, jogilag azonban nem tehetett semmit. Az alkotmánymódosítás ügye jól mutatta, hogy Szlovéniában már ekkor milyen erős volt az akarat, hogy a szlovének maguk dönthessenek nemzetgazdasági, politikai és kulturális fejlődésük ügyeiben.

A hatalom elképzelései elsősorban a változások kívánatos sebességének és formájának megítélésében különböztek az ellenzékétől. A hatalmon lévő elit hitt a föderációval való megegyezés lehetőségében, míg az ellenzék továbbra is csak a konföderációt volt hajlandó elfogadni. A kommunisták a többpárti rendszert elutasították, ragaszkodtak a „demokratizált és pluralizált” Népfront (SZDL) keretein belüli pluralizmushoz. Részben ezért 1989 őszén sokan kiléptek a Szlovén Kommunista Szövetségből. Ezt követően a hatalom 1989 novemberében törvénybe iktatta a többpártrendszert,²⁸ a hónap végén pedig betiltották a centralizmus híveinek Ljubljánába tervezett gyűlését. A hatalmat féltő szlovén kommunisták a többi köztársaságban már megtartott hasonló találkozók jellegét, célját és végeredményét jól ismerve döntöttek a betiltás mellett. A Szlovénia ellen addig is szabályos médiakampányt folytató szerb vezetés válasza gazdasági blokádnak volt, amely komoly gazdasági károkat okozott mindkét oldalon. 1990 januárjában pedig újabb fontos kapcsolat szakadt meg a föderációval: a szlovén kommunisták delegációja távozott a Jugoszláv Kommunista Szövetség (JKSZ) XIV. rendkívüli kongresszusáról. A JKSZ-t önálló baloldali pártok szövetségévé alakítani kívánó szlovén kommunisták távozásával a JKSZ gyakorlatilag megszűnt létezni.

1989 novemberében a közelgő választásokra készülő ellenzéki pártok, a Szlovén Demokrata Szövetség (SDZ), Szlovénia Szociáldemokrata Pártja (SDSS), a Szlovén Kereszténydemokraták (SKD) és a Szlovén Parasztszövetség (a későbbi Néppárt, SLS) megalakították szövetségüket, a Demost. Az 1990 áprilisában megtartott első többpárti választások a Demos győzelmét hozták, a demokratikus ellenzékre a szavazók 55%-a voksolt. A parlamentben a legtöbb mandátumot az utódpárt, a Demokratikus Megújulás Pártjára átkeresztelt Szlovén Kommunista Szövetség szerezte meg a maga 17%-ával.²⁹

²⁷ Szilágyi, i. m. 1998, 87.

²⁸ Prunk, i. m. 1996, 157.

²⁹ Juhász József: A többpártrendszer kialakulása Jugoszláviában. In: A többpártrendszerek kialakulása Kelet-Közép-Európában. Szerk.: Bihari Mihály. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1993, 452.

Kormányalakításra a Demos legerősebb pártját, a Szlovén Kereszténydemokratákat vezető Lojze Peterle kapott lehetőséget. Az ezután megtartott elnökválasztásokon viszont a lakosság a kommunisták jelöltjét, Milan Kučant választotta meg a Szlovén Köztársaság elnökségének elnökévé (59%-kal).³⁰

A függetlenség kivívása

A háromkamarás, 240 tagú parlamentben többségbe kerülő (addigi) ellenzék a szlovén elképzeléseket (Jugoszlávia konföderációvá alakítása, a piacgazdaság bevezetése) az előző hatalomnál gyorsabban akarta megvalósítani. A Szlovén Köztársaság országgyűlése 1990 júliusában elfogadta a Szlovén Köztársaság szuverenitásáról szóló nyilatkozatot, amely egyéves határidőt szabott az új alkotmány elfogadására, de nem mondta ki Szlovénia elszakadását. Ezt követően számos szövetségi jogszabály érvényességét eltörölték, és kijelentették, hogy a területvédelemről³¹ Szlovénia maga dönt. Erre a Jugoszláv Néphadsereg (JNH) parancsot adott arra, hogy a területvédelem fegyvereit szállítsák a JNH raktáraiba, aminek következtében – a Szlovén Köztársaság elnökségének kései reakciója miatt – a szlovén járások háromnegyedében átadták a fegyvereket.³²

A kiválás módja egyáltalán nem volt közömbös. A megegyezéssel történő szétválás a jugoszláv vagyont (és adósság) elosztását, az egyoldalú elszakadás viszont azt jelenthette volna, hogy a vagyont – a szlovén érdekek sérülésével – a Jugoszláviában maradók „öröklik”.³³ 1990 őszén a szlovén vezetés ezért is javasolta konföderációs szerződés aláírását a többi köztársaságnak, amit Horvátország kivételével minden tagköztársaság és a szövetségi államelnökség is elutasított. Az 1990. december 23-án megtartott függetlenségi népszavazáson pedig a szlovén szavazók 95%-a (a jogosultak 88,5%-a) a függet-

³⁰ Prunk, i. m. 1996, 159.

³¹ A „prágai tavasz” elfojtása figyelmeztetés volt Jugoszlávia számára is, ezért 1968 őszén minden jugoszláv tagköztársaságban ún. területvédelmeket hoztak létre. Ezen egységek felállítása a tagköztársaságok (főleg Szlovénia és Horvátország) saját katonai szervezetének kialakítására vonatkozó régi vágyának legalább részleges kielégítését is szolgálta.

³² Prunk, i. m. 1996, 161.

³³ Szilágyi, i. m. 1998, 152.

lenségre voksolt.³⁴ A törvény szerint a megvalósításra 6 hónap állt rendelkezésre. A szlovén országgyűlés tájékoztatta a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság országgyűlését arról, hogy legkésőbb 1991. június 26-án ki fogja kiáltani függetlenségét, ami meg is történt. Ezt követően Szlovénia átvette a külső határok ellenőrzését a szövetségi hatóságoktól, és elkezdte a határfelállítását a horvát–szlovén határszakaszon.

A szlovén vezetés tisztában volt azzal, hogy Szlovénia nem szerepel a nagyszerb tervekben, ezért is vállalhatták, hogy a tárgyalások kudarca után kész helyzetet teremtenek. A függetlenségért azonban meg kellett küzdeniük a már a kikiáltás napján páncélosait Szlovénia ellen indító Jugoszláv Néphadsereggel. Megkezdődött az ún. *tíznapos háború*. Az össznépi támogatást maga mögött tudó, 40.000 könnyű fegyverzetű katonából álló szlovén hadsereg Európa egyik legerősebb katonai erejével állt szemben,³⁵ amelynek teljes potenciálját természetesen nem vetették be. A JNH a határmódosítás alkotmányellenességére hivatkozva³⁶ a határátkelők elfoglalására törekedett. A tíz napig tartó fegyveres harcok a határátkelők mellett a brniki repülőtérért (Ljubljana repülőtere), a JNH létesítményei környékén, valamint a civil lakosság segítségével a JNH konvojainak feltartóztatására emelt barikádok környékén zajlottak. A harcok 13 szlovén életébe kerültek, a JNH katonái közül 39-en estek el.³⁷

A szlovéneknek intenzív diplomáciai tevékenységgel és a média ügyes felhasználásával sikerült maguk mögé állítaniuk a nemzetközi közvéleményt. A szlovén (és horvát) függetlenedési törekvéseket leginkább az erősödő Németország támogatta. A fegyveres harcoknak végül az Európai Közösség közvetítésével 1991. július 7–8-án megtartott brioni konferencia vetett véget. Tűzszüneti egyezményt írtak alá, és megállapodtak, hogy a JNH visszavonul a laktanyákba, Szlovénia pedig három hónapos függetlenségi moratóriumot vállalt. A szlovén értelmezés szerint ez nem magára a függetlenségi nyilatkozatra, hanem csak annak végrehajtására vonatkozott. A szlovének többet a konföderációról sem voltak hajlandóak tárgyalni. A megállapodás alapján a határátkelők ellenőrzése a szlovén milíciáé maradt, a vámok pedig továbbra is a föderációt illették meg. Végül a jugoszláv államelnökség a JNH 3 hónapon belüli kivonásáról határozott, ami októberben meg is történt. A szlovén ál-

³⁴ Prunk, i. m. 1996, 161.

³⁵ Uo. 164.

³⁶ Juhász, i. m. 1999, 234.

³⁷ Prunk, i. m. 1996, 167–168.

lamelnökség pedig már október 1-jén kijelentette, hogy a moratórium lejártával érvényesíteni fogja a teljes függetlenséget, majd a hágai Jugoszlávia-konferencia eredménytelenségét követően október 8-án (Horvátországgal együtt) valóban újra életbe léptette függetlenségi nyilatkozatát. A rövid háború okozta anyagi kár jelentős volt, a jugoszláv föderációt azonban összességében gyorsan és a többi utódállamhoz képest kis veszteségekkel sikerült Szlovéniának elhagynia. Az 1992-es év elején kezdődött meg az új állam nemzetközi elismerésének folyamata. Az ország még ugyanebben az évben tagja lett az ENSZ-nek, az EBEÉ-nek, az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Banknak és az UNESCO-nak is. A következő évben pedig felvették az IMF-be, a Világbankba és az Európa Tanácsba.

A tulajdonátalakítás – a privatizáció szlovén formája

A privatizáció lefolytatásának mikéntje nagy vitákat váltott ki Szlovéniában. Az első demokratikus választásokból győztesként kikerült Demos 1992-es tavaszi bukását nagy részben a tulajdonátalakítás körüli viták miatt keletkező pártszövetségi széthúzásnak köszönhető.³⁸ A szlovén politikai élet blokkjainak kialakulásában is nagy szerepe volt a tulajdonátalakításról vallott különböző elképzeléseknek³⁹ és a mögöttük meghúzódó érdekeknek.

A szlovén privatizációs folyamat előzményeként feltétlenül megemlítendő a már a függetlenedés előtt hozott szövetségi, jugoszláv vállalati törvény az állami vállalatok átalakításáról (1989), valamint a társadalmi tőke forgalmáról és az azzal való rendelkezésről szóló törvény (1990). A jugoszláv privatizációs törvények érvényességét Szlovéniában 1991 őszén részben visszavonták, egyes rendelkezéseit azonban a szlovén privatizációs törvény elfogadásáig alkalmazták.⁴⁰ Saját privatizációs törvényének előkészítését Szlovénia 1990 tavaszán kezdte meg. Az első tervezet az akkori miniszterelnök-helyettes, a szo-

³⁸ Prunk, Janko: Idejna opredeljenost političnega življenja na slovenskem v 20. stoletju. In: Problemi konsolidacije demokracije. Ur.: Fink-Hafner, Danica–Strmčnik, Berni. Ljubljana, Slovensko politološko društvo, 1993, 99.

³⁹ Uo. 109.

⁴⁰ Štiblar, Franjo: Razvoj privatizacijske zakonodaje v Sloveniji. In: Privatizacija na Slovenskem 1990–1992. Zbornik. Ur.: Bohinc, Rado et al. Ljubljana, Slovenski Inštitut za management, 1993, 127–128.

ciáldemokrata Jože Mencinger nevéhez fűződik. Az általa kidolgozott elképzelés szerint a privatizációról a vállalatok saját maguk döntöttek volna, Peterle miniszterelnök elutasítása miatt azonban ez nem valósulhatott meg. Mencingert sokan a „vörös” igazgatók érdekeinek védelmével vádolták.⁴¹ Újabb tervvel az amerikai Jeffrey Sachs csoportja állt elő. A volt államszocialista országokban már jól ismert Sachs Janez Drnovšek – Jugoszlávia államelnökségének egykori elnöke, a későbbi miniszterelnök – révén került kapcsolatba Szlovéniával. A kormány által felkért amerikai tanácsadó központi irányítású, gyorsan lefolytatott privatizációt javasolt.⁴² A belső vételeket korlátozták volna, a dolgozók és a menedzsment a részvényeknek mindössze 15%-át vásárolhatta volna meg (szavazati jog nélkül), a többi részvény a tervezet szerint a fejlesztési alapba került volna. A vállalatok eladásából származó bevételt tehát jórészt az állam kapta volna meg, a dolgozók különböző alapítványok segítségével jutottak volna hozzá ingyenes részükhöz. Sachs azzal érvelt, hogy ilyen módon meg lehet akadályozni, hogy a régi vállalatvezetői gárda legális ellenőrzése alá vonja az összes nagyobb vállalatot, a részvények ingyenes osztása pedig a politikai népszerűség növelését szolgálná. Sachs modellje tehát a Demos azon köreinek törekvéseivel találkozott, amelyek a politikai hatalmat a gazdaság feletti ellenőrzés átvételére akarták felhasználni,⁴³ nyilvánvalóan a külföldi tőke erőteljesebb bevonásával.

A privatizációs törvény elfogadására már a Demos bukását követően, a Janez Drnovšek vezette kormány alatt került sor. A több mint két éves vita után, 1992. november 11-én elfogadott törvény kompromisszumnak tekinthető a decentralizált és az államilag felügyelt (a Mencinger- és a Sachs-féle) verzió között.⁴⁴ A törvény a privatizáció módjának megválasztását a vállalatokra bízta. A vállalati átalakulási tervet, majd a privatizációs tervezetet az állami privatizációs szervezethez kellett jóváhagyásra benyújtani. A történelmi fejlődés, legfőképpen pedig a szocialista öngazgatás rendszerének sajátosságai miatt a vállalatokat bizonyos szinten saját tulajdonuknak érző dolgozók ingyenes vagyonyjegyekhez jutottak, amelyeket befektethettek. A szlovén állampolgárok tömeges részvételével lebonyolított privatizációt a volt szocialis-

⁴¹ Repe, i. m. 2002, 149.

⁴² Szilágyi, i. m. 1998, 181.

⁴³ Repe, i. m. 2002, 151.

⁴⁴ Bohinc, Rado: Ureditev privatizacije po veljavni slovenski zakonodaji. In: Bohinc, Rado et al., i. m. 1993, 7.

ta országok legtöbbszörében hiányzó jelentős hazai források és megtakarítások megléte tette lehetővé. Ez a poszt-szocialista térségben egyedülálló privatizációs módszer nagy eredménynek számított, hiszen minden állampolgár részesült a társadalmi tulajdonból. A kiskorúak 200.000 (2.500 német márka⁴⁵), a 48 év felettiek 400.000 tolar értékű, másra át nem ruházható vagyonjegyet kaptak, ez utóbbi a bruttó havi átlagbér több mint ötszöröse volt, a kapott jegyek mennyisége 18 és 48 év között az életkorral nőtt.⁴⁶ 1992. december 31-én a kiosztott vagyonjegyek névértéke a társadalmi tőke könyv szerinti értékének mintegy 40%-át tette ki.⁴⁷ A folyamatban 1993 és 1997 között körülbelül 1500 társadalmi tulajdonban lévő vállalat volt érintett. A cégek mindössze 12%-a döntött a nyilvános eladás mellett, de ezek a teljes társadalmi tulajdon értékének majd 30%-át tették ki.⁴⁸ Ilyen esetben a belső eladásokat részesítették előnyben a külső befektetőkkel szemben, a szlovén állampolgároknak elővételi joguk volt. Az államnak is fontos maradt a szerepe: a közművek, a három nagy bank állami tulajdonba kerültek, és a stratégiai szektorokban is jelentős maradt az állami szerepvállalás. 1996-ban a magán-szektor a GDP 40%-át termelte meg, ami jóval a közép-európai átlag (60%) alatt volt.⁴⁹

A törvény megakadályozta a menedzserek „vad” privatizációját,⁵⁰ a kormányzat pedig valóban tapasztalhatta politikai népszerűségének növekedését. A privatizáció ilyen módja nem volt ellentétes a potenciális külföldi befektetők érdekeivel sem, hiszen az alultájékoztató, az árfolyamra kevésbé érzékeny (a részvényekhez ingyen vagy nagyon olcsón jutó) kisembertől jó eséllyel lehetett nyomott áron nagy haszonnal kecsegtető részvénycsomagokat vásárolni.⁵¹ A sok tájékoztatlan kisméretű részvényessel működő kis piac pedig könnyen manipulálható. (Igaz, a szlovén privatizációs törvény időkorlátozást vezetett be egyes részvények külföldi befektetőknek történő eladásánál).⁵²

⁴⁵ Koyama, Yoji: The transition to a market economy in the successor states of former Yugoslavia: differences of North and South. Budapest, Institute for World Economics, 2003, 18.

⁴⁶ Szilágyi, i. m. 1998, 183.

⁴⁷ Koyama, i. m. 2003, 18.

⁴⁸ Uo. 18.

⁴⁹ Uo. 18–19.

⁵⁰ Szilágyi, i. m. 1998, 182.

⁵¹ Mramor, Dušan: Primary Privatization Goal in Economies in Transition. 9. http://miha.ef.uni-lj.si/_dokumenti/wp/mramor1.doc (2010-05-01)

⁵² Uo. 11.

A tulajdonátalakítással a vállalatok korlátolt felelősségű társaságokká, illetve részvénytársaságokká alakultak át. Az átalakítás folyamata a következő volt: először elkülönítették a vállalatok azon részét, amely a kárpótlás céljaira szolgált, majd a megmaradt részvények 10%-át a kártérítési alap, szintén 10%-át a nyugdíjalap kapta meg. A részvények 20%-a a dolgozók közötti belső elosztásra ment, további 20%-ot pedig a többi állampolgár között osztottak ki (tulajdoni bizonylat formájában). A részvények így megmaradt 40%-át vagy a dolgozók (és a vállalat nyugdíjasai) vásárolhatták meg, vagy pedig hazai és külföldi jogi- és magánszemélyek, teljes nominális értéken, nyilvános árverésen. Az el nem adott részvények a fejlesztési alapba kerültek. Amennyiben a vállalat igazgatótanácsa a teljes vállalat nyilvános árverésen történő eladásáról is döntött, a vételár meghatározott százalékát a törvény szerint a kártérítési- és a nyugdíjalap kapta, a fennmaradó rész pedig a fejlesztési alapba került.⁵³

A kárpótlási törvényt szintén hosszas viták után, de már 1991 novemberében sikerült megalkotni. A törvény inkább a Demos jobbszárnyának elképzeléseire állt közelebb,⁵⁴ mivel a második világháború után elkobzott vagyon nagy részének természetben történő visszaadásáról rendelkezett. Amennyiben ez nem volt lehetséges, az érintettek kárpótlásban részesültek. A társadalmi tulajdonban lévő mezőgazdasági területek és erdők a mezőgazdasági földalapba kerültek.⁵⁵

A szlovén gazdasági átalakulás sajátosságai

A függetlenség kikiáltását követően a szlovén gazdaság átmeneti hanyatlásnak indult. A rendszerváltás a térség többi volt szocialista országához hasonlóan Szlovéniában is jelentős gazdasági visszaesést okozott: 1993-ban a GDP az 1987. évinek alig 70%-át (16 milliárd USD) tette ki.⁵⁶ A szlovén gazdaság kettős átalakulást élt meg: szocialistából piacgazdaság és regionálisból nemzetgazdaság lett. A visszaesés mértékét csökkentette a jugoszláv örökség: a

⁵³ Štiblar, i. m. 1993, 131–133.

⁵⁴ Repe, i. m. 2002, 152.

⁵⁵ Štiblar, i. m. 1993, 131.

⁵⁶ Petrin, Tea: Industrial Policy Supporting Economic Transition in Central-Eastern Europe: Lessons from Slovenia. Berkeley, University of California, 1995, 17.

piaci elemek bizonyos mértékű megléte, a gazdaságirányítás decentralizált volta.⁵⁷ A függetlenedés azonban átmenetileg komoly negatív hatásokkal járt. A többi tagköztársaságban lévő érdekeltségeket ért károk elenyésztek a 23 milliós jugoszláv piac elvesztése okozta visszaeséshez képest. Egyes számítások szerint Szlovénia teljes exportjának 45,2%-át veszítette el, a munkanélküliség az 1989-es 2,6%-ról 1991-re 7,3, míg 1993-ra 9,1%-ra nőtt,⁵⁸ és a továbbiakban is tartós problémát jelentett. A munkanélküliség leginkább Maribor környékét, a pályakezdő fiatalokat és az alacsonyan képzett dolgozókat sújtotta.

A szlovén vállalatok fő törekvése a nyugati piacokra való betörés és a technikai modernizáció volt. Főleg a függetlenséget megelőzően a jugoszláv piacra gyártott termékekkel értek el sikereket: egyre több lábbelít, vegyipari terméket, textil- és papírárut tudtak értékesíteni Nyugaton. Az átmenet legnehezebb éveiben különösen fontos volt a német piac viszonylagos nyitottsága.⁵⁹ A nyugati piacokra való átállás 1993-ra nagyrészt befejeződött. Szlovénia exportjában az EK- (majd EU-) tagországok aránya az 1986-os 20%-ról 1995-re 67%-ra nőtt.⁶⁰ A GDP-csökkenés az 1993-as év második negyedében állt meg, illetve váltott át növekedésbe. Az 1990-es szintet 1996-ra sikerült elérni.

Az ország jó gazdasági háttérrel kezdte meg a rendszerváltást. Az államadósság alacsony volt, Szlovéniának 1989 végén 1,3 milliárd amerikai dollár tartozása volt, miközben az éves kivitel meghaladta a 3,3 milliárd dollárt.⁶¹ Az adósságállomány a GDP 20%-át tette ki.⁶² Az ország a szocialista államok között kifejezetten fejlettnek számított, 1992-ben az egy főre eső GDP meghaladta a 6.000 amerikai dollárt.⁶³ A szlovén gazdaság jó állapotához hozzájárultak a jobb munkaszokások, a nők nagy arányú munkavállalása, az ipar regionális elosztottsága, a szociálisan stabil társadalom, valamint az is, hogy Szlovéniában a hetvenes években nem sikerült teljesen eltávolítani a reformra nyitott vezetőket. A titói Jugoszlávia öngazgatási modelljének öröksége mellett kedvező hatással volt, hogy a különutas politikát folytató ország polgára-

⁵⁷ Koyama, i. m. 2003, 16.

⁵⁸ Uo. 16.

⁵⁹ Uo. 17.

⁶⁰ Bekó, Jani: Foreign Trade Flows and Economic Activity in Slovenia: Causality Patterns from a Transition Episode. Budapest, Institute for World Economics, 2002, 7.

⁶¹ Mencinger, i. m. 1990, 495.

⁶² Petrin, i. m. 1995, 21.

⁶³ Uo. 17.

iként a szlovének sokkal szélesebb kapcsolatrendszert tudtak kiépíteni a Nyugattal. A nyugati országokkal már a hetvenes–nyolcvanas években komoly kereskedelmi kapcsolataik voltak. Mindez a kedvezőtlen gazdasági struktúra (sok közepes vállalat), a technológiai és infrastrukturális gondok ellenére jobb kiinduló helyzetet teremtett, a saját privatizációs út mellett a gazdasági reform óvatosabb megközelítését, a gazdasági rendszer átalakításának fokozatosságát is lehetővé tette.⁶⁴

A gazdasági stabilizációt a szlovén kormány 1992 nyarán a Nemzeti Bankkal karöltve kezdte meg. A stabilizációt az árfolyam-politika, a monetáris politika, valamint a kamat- és jövedelemszabályozási politika kombinált alkalmazásával valósították meg. A béremelkedést az állami szektorban maximálták, a munkavállalók kevesebb mint egyötödét foglalkoztató magánszektorban viszont nem.⁶⁵ A fő feladat az infláció megfékezése volt, ami 1993-ra sikerült.⁶⁶ Rendkívül kedvezően alakult a költségvetés egyensúlya is – Szlovénia volt az egyetlen posztszocialista állam, ahol a költségvetés több alkalommal is többlettel zárult.⁶⁷ Az államadósság GDP-hez viszonyított aránya is mindig 30% alatt maradt, ami figyelemre méltó adat. Az 1991 végén még jelentős valutatartalékkal nem rendelkező Szlovénia rövid időn belül komoly összegeket tudott felhalmozni, gondot okozott viszont a kereskedelmi mérleg hiánya.

Az átalakulás mikéntjének megválasztásában konszenzus alakult ki az új politikai szereplők és a régi elit között. A gazdasági elit megőrizte, sőt növelte befolyását.⁶⁸ A Peterle-kormány rövid regnálása alatt nem sikerült szétverni a kapcsolatot a politikai és gazdasági élet között, az előző rendszer emberei visszanyerték a politikai hatalmat.⁶⁹ Ennek a tényezőnek nagy szerepe volt abban, hogy a gazdaság átalakítását fokozatosan sikerült végrehajtani. A makroökonómiai szerkezet kialakításában részt vevő hazai gazdasági szakemberek is elutasították a külföldi tanácsadókat. Jugoszlávia nyitott ország

⁶⁴ Šušteršič, Janez: *Tranzicija kot politično gospodarski cikel: (post mortem analiza)*. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede, 2003, 246.

⁶⁵ Szlovénia a csatlakozás előtt. *Cégvezetés*, 7. évf. (1999) 7. sz. <http://cegvezetes.cegnet.hu/1999/7/szlovenia-a-csatlakozas-elott> (2010-05-01)

⁶⁶ Petrin, i. m. 1995, 21.

⁶⁷ Uo. 21.

⁶⁸ Pezdir, Rado: *Slovenska tranzicija od Kardelja do tajkunov*. Ljubljana, Časnik Finance, 2008, 7.

⁶⁹ Uo. 18.

volt, közgazdászai közül sokan tanultak külföldön, és alapos ismeretekkel rendelkeztek a nyugati gazdaságirányítási módszerekről.⁷⁰

A kialakult rendszer korporatív elemeket hordoz, az állam a munkaadókkal, a munkavállalókkal és a társadalom egyéb érdekcsoportjainak képviselőivel egyeztetve keresi a megoldásokat.⁷¹ A politikai megrázkódtatások elkerülése és a külföldi tanácsadók elutasítása gazdaságilag hasznosnak bizonyult, ezért a szlovén gazdaság mutatói és a rendszerváltás szociális ára is kedvezőbben alakult. Az alapjában jó induló adottságoknak köszönhetően Szlovénia a szerkezeti átalakulást – a viszonylag magas életszínvonal miatt is kevésbé érdekelt – külföldi tőke masszív bevonása nélkül oldotta meg, a rendszerváltással nem kényszerült rá a társadalmi tulajdon kiárusítására.

⁷⁰ Mencinger, Jože: Transition to a National and a Market Economy: A Gradualist Approach. In: Slovenia. From Yugoslavia to the European Union. Eds.: Mrak, Mojmir–Rojec, Matija–Silva-Jàuregui, Carlos. Washington, The World Bank, 2004, 76.

⁷¹ Greskovits Béla–Bohle, Dorothee: A transznacionális kapitalizmus változatai Kelet-Közép Európában. Politikatudományi Szemle, 16. (2007) 2. sz., 12.